

A szabadság művésze*

Feltűnő, hogy azokban az írásokban, melyek érvényes mondanivalót tudtak közölni Gadányi Jenőről, gyakran ismétlődik ez a szó: szabadság. Már 1934-ben, amikor a jóformán még kezdő festő egy csoportos tárlaton szerepelt, Szomory Dezső fölismerte művészetének e meghatározó jegyét: „A nagyteremben Gadányi Jenő a maga külön világát és szabadságát alkotta meg, öt darab nagyon egyéni vásznon.” Hasonlóképpen írt róla Bálint Endre: „Bátor és tiszta ember volt, hűséges elképzeléseihez és eszményéhez: a kifejezés teljes szabadságához.” Mi sem természetesebb, hogy a kulcsszó nem hiányozhatott abból a versből sem, melyben Kassák rajzolta meg Gadányi jellemképét, búcsúzóul:

Barátom,
aki ember voltál
az embertelenség sűrűjében
aki folyton úszási rekordot javítottál
egy hínáros tóban
aki hittél az igazságban
amely egyenes útra vezet az ingtag lelket
s a valóság tényeiben gyökerezik
aki szeretted a szabadságot
melyet saját akaratodból őriztél
és fáradhatatlanul szolgáltál . . .

Mindezekben az írásokban a szabadság szó a tisztán megőrzött művészi erkölcs, az alkudni képtelen jellem és a feltve óvott egyéniség szinonimája, etikus medália. De van a szónak más, kihívó és könyörtelen jelentése is, mely a művészet benső lényegéhez tapad. Erről maga a művész tudósít: „Aki az abszolút művészetet műveli, tisztában van azzal, hogy olyan területre lépett, ahol a szabadság fogalma beláthatatlan méretű . . .”

Amikor Gadányi a művészpályán elindult, föl kellett ismernie, hogy „a reprodukálás kora végleg lejárt”, megszűnt az optikai hasonlóságnak bátorító és ellenőrző szerepe, az alkotó magára maradt mestersége elemeivel, s vonalból, színből, formákból új entitást kellett teremtenie: a művet, mely magától veszi törvényét, s a létezésben egyenrangú a természet-

tel. Borzongató szabadság és csontpróbáló felelősség.

Gadányi tudta, amit már Szókratész tudott: hogy az egyenesek és körök s a belőlük képezhető síkok és terek „magukban véve, természetüknél fogva szépek és sajátos gyönyöröket keltenek”, biztató távlatokat pillantott meg tehát az absztrakt művészet számára, ki is próbálta lehetőségeit, sőt ő volt nálunk egyik első teoretikusa. De nem cövekelte le magát egyetlen irányzatnál; alkalmasint ezt is korlátozásnak tartotta volna. Nem tant és módszert akart ő mindennek fölött valónak, hanem az alkotó szellem primátusát vallotta, mely szabadon teremt igézeteket, de nem mond le a látvány ihletéséről. „A természet teljes kikapcsolása a művészi ábrázolásból nem mondom, hogy helytelen, de óriási kifejezőerőtől fosztja meg azt.” A XX. század legfontosabb művészi törekvésének a szinte tudományos kísérletezést tartotta, ami persze nem vaktában való próbálgatás, hanem problémamegoldó művellet, mely a kritikai ész analízisének veti alá a formákat, miközben lírai érzékenységből merít démoni energiát.

Ismerősei szűkszavú, zárkózott embernek mondják Gadányit. Talán azért volt ilyen, mert szavak nélkül is mindent el tudott mondani magáról. Leginkább tájképei által, melyek szinte megszámlálhatatlanul követik egymást, különösen élete két utolsó – minden bántás és mellőzés ellenére oly termékeny, diadalmas – étizedében. E tájakat nem ősz, tél, tavasz, nyár, nem a napszakok változásai hozták létre, hanem – megannyi paysages intimes-et – a kedélyállapot derülései és borulatai. A rendteremtés komoly öröme, amely három fából, egy hídból szigorú szerkezetet épít; a meditáló bölcsesség, mely lombok, füvek, élő vizek nyugalmból merít bizakodást, a révedező szorongás, mely kék hold fényét csorgatja titokzatos sárga mezőre.

Nagy kolorista volt, századunkban alig van párja. Rimbaud-i tudása volt a színekről. „A vörös: életforróságot, hatalmas lendületet, akciót képes kifejezni. A kék: a végtelent, a nyugalmat, csendet. A sárga: túlvilági fényerővel hat, az örök élet lüktetése. A barna: kietlen-

* Elhangzott Gadányi Jenő emlékkiállításának megnyitásakor, 1986. szeptember 30-án.

ség, sivárság, elhagyatottság. A fekete: szonorikus, mély és fenségesen komoly, mint az orgonabúgás. A fehér mindennel megfér, vidám és szomorú, üres és gazdag, minden és semmi egyszerre. A zöld az élet, a buja természet érzetét revelálja." A színeknek e grammatikájából Gadányi számtalan élő mondatot, zengő variánst formált.

A szabadságra kényes művész a közönség kegyétől is független akart maradni. Nem törekedett és nem számított könnyű sikerre. „A szemlélő a műalkotás előtt állva megdöbben,

ha a művész átható tekintetével találkozik. Nem tudja elviselni a szembenézést.” Egyszerre büszke és keserű kijelentés, de aligha túlzó. Gadányi a szabadságnak – az ő „belát-hatatlan méretű” szabadságának – emelt monumentumot életművével. A szabadság pedig mennél nagyobb, annál keményebb lecke. Szembenézni vele csak tiszta tekintet képes, megbirkózni vele – mint Jákob az angyallal – csak erős jellem tud.

Lukácsy Sándor

Film

Embriók

*Igaz filmtörténet
a gyermekvárásról*

Ez egy csoda! – mondja az első percekben a film központi alakja, a harmincegynehány esztendő orvosnő, ki pályáján asszonyoktól szokatlan szakosodást választott: szülész-nőgyógyásza egy vidéki kórháznak, rendelőintézetnek, egészségügyi-szociológiai felvigyázó intézetnek. Csakugyan csoda, amit Zolnay Pál filmjének, az Embrióknak első filmkockái mutatnak, csöppnyi embrió, pár hetes emberremény (lehetett volna, ha vállalni tudták volna világrajöttét). Szervezete tökéletes, kész egész, amit a méhen belüli fejlődés tovább tökéletesíteni, óvni és vigyázni rendeltetett. Csak azok érezhették e kezdő képsorok megrendítő nagyságát és emelkedett szépségét, akik emberélet világrajötténél jelen voltak. Igen – mondhatja a néző a rendezővel és központi hőssel egyszerre –, a gyermek foganása, fejlődése, születése csoda, mely megérdemli az ámulatot, tiszteletet, rajongást.

Akinek a (spirituszbba zárt) csoda fölmutat-tatik, fiatal asszony. Ő nem érez ámulatot, tiszteletet és rajongást, legföljebb pillanatnyi megrökönyödést. Szíve alatt él az üvegbe zárt-hoz hasonlatos kis élet, akit ő (a korszellemhez híven) „nem tekint gyermeknek”. Kényelmetlen csomagnak inkább, amely mindennapi boldogulását, társas kapcsolatait zavarja, ezért a törvény és az egészségügy adta lehetőségek

szerint szeretne megszabadulni tőle. Zolnay Pál fekete-fehér filmjében, melynek forgatókönyvét is a rendező írta, ők vannak többségben, a csodát nem tisztelik. E film ugyanis realista mű, a szó hagyományos jelentése, filmtörténeti használata szerint. Fekete-fehér szigorúsággal mutatja fel a valóságot: gyúrt, törődött, csúf arcokat, zsúfolt, szegényes vagy kétes ízléssel párosítottan gazdag otthonokat, rideg kórtermeket, futószalagszerűen működő műtőket, szemétkupacokkal éktelenkedő erdőket, réteket. A három operátor: Ragályi Elemér, Sas Tamás és Halász Gábor hollywoodi gyönyörűségüre is fotografálhatta volna a színészeket és a helyszíneket, szakmájuknak olyan kiválóságai ők, kiváltképpen Ragályi Elemér, akik anyagi nehézségek, nyersanyag-és filmtechnikai gondok ellenére is képesek hazudni szép világot – ha akarnak. Ámde nem akartak. Rendezőjük és választott témájuk nem is engedte volna őket. Könnyörtelen következetességgel végigjárják azokat a stációkat, amelyeket ma a gyermekváró, de gyermek-nem-vállaló asszonyok (egészen fiatal házaspárok, házasságon kívüli középkorúak, megromlott kapcsolatokban vergődő, mindenféle nemzedékhez tartozóak) végigjárnak. Körbe-kérdezik a világot gyermeket fogant orvosnő hősükkal együtt: vajon érdemes-e a társadalom, az intézmények, idős és ifjabb nemzedékek véleménye szerint manapság világra hozni a váratlanul bekopogtató életet? Hogy a körkép teljes legyen, többszörösen bonyolult szövevényekkel fonja körül szereplőit a film. Az orvosnő, ki nehezen dönt saját magzata sorsá-